

Öppna Bokmärken till vänster om de inte redan är synliga

Efterföljande berättelse står Jonas Alströmmers 14-åriga son för

Jonas Alströmer, född 7 januari 1685 i Alingsås, död 2 juni 1761, var en av den industriella revolutionens förgrundsfigurer i Sverige. Han importerade såväl maskiner som kunnande från utlandet och grundade flera företag, bland annat Alingsås manufakturverk. Jonas Alströmer var 1739 en av de sex grundarna av Kungliga Vetenskapsakademien vid dess instiftelse.

(Wikipedia)

Han var således kollega i akademien med kyrkoherden i Bro Jacob Mörk, vilken skrev de första romanerna i Sverige.

Författaren till den andra av artiklarna heter Albrekt von Lantingshausen. Han började bygga nuvarande huvudbyggnaden på Granhammar bara några år efter publiceringen av artikeln om hur potatis användes ute i Europa

---

BERÄTTELSE,
*Angående Potatoes eller JordPårons Plantering
och nyttjande.*

AF
Herr PATRICK ALSTRÖM.

Potatoes, en jordfrukt, som utaf Botanicis Solanum caule inermi annuo, foliis pinnatis, pinnis integris. Hort. Cliff. 60. Solanum tuberosum esculentum. Bauhin. Pin. 167. kallas, är förmodeligen til sin nytta, ofs Svenskom nu så väl kunnog och bekant, som någonsin Indianerne i America, hvilke aldraförst hafva nyttiat den-

M s

na

na jordfrukten, och utaf den haft både föda och hälsa. Utom detta vil man ock förmoda, at desse Potatoes eller Jordpärons trefnad hos oss här i Sverige skal redan vara nog landkunnig; Men skulle någon finnas, som ännu droge saken i tvifvelsmål, så må den allenast fråga sina egna Landsmän och nägrannar, som i högst 2 år haft denna Potatoes plantering, och på rätt fått skött densamma, då han strax får nöjaktig underrättelse, så väl om deras stora nytta i et hushåld, som förtreffeliga goda trefnad i vårt kära Fädernesland.

För deras skul, som kunna vara hogade, til at anlägga en så nyttig plantage, men icke ännu äro underrättade om planterings sättet af samma Jordfrukt, vil man lämna följande korta undervisning, efter som det nu vid Alingsåhs brukas.

§. I.

Om jordmänen, som til Jordpärons plantagen är tjenligast.

Man har genom erfarenhet funnit, at desse Jordpäron växa väl i all jordmän, men frödigast i svartmylla och lerblandad jord, som ej är alltför fet eller för mycket mager; dock måste härvid i aktagas, at skulle jorden bestå af lera eller hård natur, då är den til sådan plantering ganska otienlig; aldenstund denna Jordfruktens små veka rötter eller Fibra icke då kunna bryta sig så väl igenom, som annars i lös jord, utan blifva alla liggande vid den nedfatte roten; hvarest hvarken kan vara rum för dem, at til någon myckenhet växa, eller kunna de på et så litet rum få nog fast och kraft af jorden, at befordras til någon storlek. Som vidare kan inhämtas af min Faders; år

1727, i Tryck utgifne underrättelse, uti den Svenska Fårherdens trogna vågvisare, pag. 65.

§. II.

Om Landets tilredning.

Landet bör man om hösten väl upköra, och från alt ogräs ränsa, samt jorden väl små sönderhacka, och om våren, så snart tiälen är ur jorden, skal detta Landet med plog upköras, och med spada upkastas, at det blifver som en trågårdslång.

§. III.

Om Landets gödning.

När nu Landet är såldes tilredt, utföres gödflen derpå, som strax bör med en grep, jämt dock tunt, utspridas, och med jord betäckas, som i följande paragraph skal beskrifvas. Utom Ko-Häste och Färdynga, är ock stickdynga eller rутten halm här til tjenlig, emedan denna dynga, när hon blifver rутten, lämnar aj allenast en märckelig fetma efter sig, utan ock håller emedlertid jorden lös, hvarigenom desse små rötter eller grenar kunna hafva en fri gång, at utsprida sig öfver alt.

§. IV.

Om sängarnes tillagande.

Sängarne göras på samma sätt som Tobaks Bänkarne, neml. i. o. Man delar först plantagen i visåa kvarter med et snöre, så stora som man sielf behagar; Och lägger sedan samma snöre tvärtsöfver eller längsefter quarteret, Norr eller Söder, Öster eller Väster, som det bäst sig skickar; derpå trampar man med ena foten på ena sidan, och med andra foten å den andra af snöret, så at det blifver en rät gång.

2:o 2 alnar deritrån gör man äfven på samma sätt en lika gång.

3:o Sedan kastar man mullen utur samma gångar med spaden, således, at den ena hälften af den i gångarne befiutelige matjorden kastas på högra, och den andra på vänstra sidan; på sådant sätt bliver af desse 2:ne alnars bredd en fäng, med en gång på hvardera sidan.

4:o Så länge skal mullen upkastas utur gångarne, tils fängen til det ringaste bliver half aln hög.

5:o Mullen, som bör upkastas utur gångarne, bör ej hafvas midt ofvanpå, utan i giörligaste måtto på kanten af fängen, på det den, som sedermera skal jämna fängen må kunna giöra den så mycket bredare ofvan uppå.

6:o När nu fångarne således äro giorde, måste man med en jämn Kratta väl sönderhacka alla hårda och stora mullklimpar, samt grästärsvor, och hvad som ej går sönder, bör afräslas med all orenlighet, samt stenar borttagas, at mullen på fångarne bliver helt lös och ren, som en Kryddfäng, sedan jämnas fängen med en träkratta eller räffa.

7:o Sångarne böra vara ungefär 1 aln breda ofvanpå, och kunna, om man så tycker, göras något smalare ofvan än nedantill.

S. V.

Om seltva planteringen.

När fångarne på ofvan beskrefne sätt äro tillagade, sättas Jordpäronen, i 2 rader, något nära vid kanterna af fängen, 3 quarter ifrån hvarandra, (men

(men om jorden är mager, sättas de något närmare tillammans) och det i en Triangel eller i förband. Med en dertil tienlig kåpp eller stör göras hälen, hvaruti Jordpäron skola läggas, ej fullt 1 quarter diupa. Äro Jordpäronen ej för stora, lägges et i hvert hål, annars skärjs de i stycken efter storleken, (dock noga aktandes, at de derpå befiutelige ögonen ej skadas) til exempel: 1 Jordpäron af et hönsågs storlek skäres i två delar, de som äter äro stora som et And-ägg; delas i 4 stycken; men de som äro af den storlek som et Kalkon-ägg, skäras i 8 stycken, och så vidare; men då de äro helt små som nötter, så kunna väl i hvert hål 3 el 4 stycken läggas, hvarpå sederniera hälen med jord uptyllas, som sker, då man ihed samma kåpp slår på yppningen af det giorda hålet.

S. VI.

Om Rånsningen.

Efter planteringen skola landen och groparne änteligen hållas rena ifrån alt ogräs, med et kupjern-och dertil giord skyffel, med hvilken rånsning så länge fortfäres, tils jordpäronen fått så stort gräs, at de af sig seltva må kunna ogräset öfvervåldiga; ty skulle denna rånsning försummas och efterlatt blifva, så fingo man med sin skada förnimma, huru denna jordfrukten, medelst ogrälets öfverhandtagande, blefve til stor del sin närvarande kraft beröfvad.

S. VII.

Om deras Inbärgning och förvarande öfver vintereu.

Jordpäronen skola ej med spada upkastas, alden

aldenstund de då stå i fara, at af spaden til en del blifva sönderkurne eller skadade, utan i det stället med en träforck, giord med trenne grenar, lik en dyngegrep, allenast något bredare och spitigare åt ändan, at den så mycket bättre kan gå neder i jorden, och så stark, at man kan tvinga den under rötterna, ungefär $\frac{1}{2}$ fot från stielken, och i fot diupt. Jorden upkastas, då man sedan utur jorden pläcker Jordpäronen, och uti vatten afköljer jorden väl ifrån dem. Der-efter läggas de på et golf, (hvilket förut med halm beströdt är) at torkas. Inbärgningen bör ske om Hösten, innan frost blifver. Öfver vinteren förvaras de bland torr halm, eller sand i kallare, eller de rum der de af frost ej taga någon skada, icke eller så de ligga i et varmt rum, emedan de då utspricka och gro.

§. VIII.

Om dessa Jordpärons bruk och nytta i et Husbåld.

De äro tienlige 1:o at koka hela, i soppor, på fisk, kött med mera. 2:o Upstufvade med miölk och grädda, äro de ock gode. 3:o Ätvenledes äckte, at äta med smör och salt som Castanier. 4:o at malas til miöl, då de tiena til pankakor och Puding, samt gröt-och välling kokning, jemväl til brödbakning, med mångaflera des nyttigheter, som man här, til undvikande af för stor vidlöftighet, för denna gången förbigår. Beqvämligaste sättet at nyttia dem til bröd, är utförligen beskriwit uti förenämde min Faders utgifne Tractat om Fåreskiötslen år 1727, samt et Bihang dertill af år 1733, af Titul: Fåraherdens hemliga konster upräkta pag 52. I Bih. til Sv. Fårah. Heml. konst 1733. pag. 52.

Hvar

Hvar och en Hushållare må vist då upmuntras, til at få mycket villigare och flitigare idka denna plantering, som den så väl lönar mödan.

Den 19 Aug. 1747.

Så snart Academien förnam, igenom et Utdrag utur Protocollet, hållet den 6. Mart. 1747. i Riksfens höglofl. Ständers Cammar-Oeconomie och Commerce Deputation, at Deputationen skulle väl behaga, om Academien i des Handlingar utgäfvade någon underrättelse, huru den gagneliga Jordfrukten Potatoes bör planteras, skötas och nyttias, anmodade bon des Ledamot H. CommerceRådet ALSTRÖM, at lämna henne, hvad man i Alingsåbs, der denna plantering här i Riket först är börjad; har ytterligare kunnat röna, och funnit bäst vara för vårt Climat, sedan H. Alström år 1727 utgaf des Tractat, kallad den Svenska Fåraherdens trogna vägvisare, uti vars Bihang handlades om denna Jordfrukt i synnerhet. I följe härutaf är således föregående handling hlefven insänd af den unga H. PATRICK ALSTRÖM, som nu vistas i Alingsåbs. Men här jemte har Academien ej eller underlätt, at söka underrättelse, om hvad sätt man eljest hafver på en och annan utrikes ort, at plantera och sköta denna växt, och hvad förmåner man häraf hafver i hushållningen. Uti hvilket alt bästgående H General Major LANTINGSHAUSENS bref har gifvit Academien nåjaksigt besked.

UN-

UNDERRÄTTELSE,

Huru Jordpäron planteras och nyttias uti Elfås,
Lothbringen, Pbalz &c. gifven uti et bref til
Kongl. Vetensk. Acad. SECRETERARE,

AF

Hr. GENERAL MAJOR LANTINGSHAUSEN.

Jag har läst med nöje de tvänne beskrifningar om
Potatoes eller Jordpäron, som min Herre, uppå
Kongl. Vetenskaps Academiens befallning,
behagat mig meddela. Hvad som tillskyndat mig
den förmånen, är utan tvifvel det, at åtskillige Le-
damöter af detta värda Samhället, som hedra
mig med deras vänskap, och ofta hört mig ta-
la om nyttan af Potatoes, hafva trodt, at jag, un-
der den långa tiden jag vistats uti de länder, der
denna Frukt förtler de fattiga med alt det, som
länder til lissuppehälle, skulle gjordt mig underrät-
tad om beskaffenheten och planteringen af en slik
Frukt, och derjämte vara i stånd, at gifva någon
uplysning uti en sak, som tillskyndar det allmänna
så mycken fördel.

Jag förmodar, at min Herre är derom öfverty-
gad, at ingen ting kan vara mig angenämare, än at
kunna något bidraga til den Patriotiska åstundan
Ledamöterna af Edert lofvärde Samhälle hyta, i det
jag fullgör och efterkommer deras begäran, at
närmare blifva underrättad om beskaffenheten af
Potatoes; men jag måste upriktigt tilstå, at jag
intet har mycket af värde, at lägga til det, som så
vidlöftigt finnes beskrifvit uti de tvänne berättelser,
som

som min Herre mig meddelat, och jag härjemte
har den åran at lämna detta tillbaka.

Min kundskap om bemålte Jordfrukt öfver-
går icke mycket den, som de, hvilka ej äro Landt-
män, gemenligen åga, om all annan slags såd. De
åta dageligen bröd och bakeliet, utan at bry sig
vidare om, huru Såden blifvit handterad, innan
den kunnat tiena til sådant bruk. Emedlertid haf-
va de sedt jorden plöjas och sås; under deras Pro-
menader, har årsväxten ofta förnögd deras ögon,
och gitvit dem hopp om en ymnog skörd. De haf-
va ändteligen sedt och handterat miölet. Det öf-
riga kommer an på Bagaren och kocken. Jag är
nästan så okunnog som de. Jag har aldrig uppe-
hållit mig på landet, eller ifrån det jag begynte
tänka, haft annat tillfälle at giöra mig det til nytta,
än genom Promenader och fäldtlefverne. Den
kundskap i hushållningen, som man förskaffar sig
uti så mot hvarandra stridande omständigheter,
kan intet vara mycket nyttig för det allmänna.

Men som Herrarne at Kongl. Akademien haf-
va trodt, at jag icke skulle kunna tilbringa så lång
tid uti et land, hvarest Potatoes planteras, utan
at hafva gjordt mig underrättad om sättet, och de
derjemte fordra min berättelse, om den lilla kund-
skap jag härutinnan kan åga, så skulle jag giöra
mig ovärdig den goda tanka de för mig tåks hy-
sa, om jag ej härutinnan skulle förnöja dem, så
mycket som hos mig står.

Jag har derföre den åran, at efterkomma A-
cademiens begäran, och vil tolja ordningen af Pa-
ragrapherne, som den finnes uti den mig öfver-
lämnade Handlingen om Jordpäronens plantering,

skötjel och nyttjande, på det, at i fall jag skulle kunna gifva något vid handen, som genom en händelse blifvit uteslutit at Herr ALSTRÖM, det då måtte lätteligen kunna igenfinnas.

§. I.

Om beskaffenheten af Jordmånen, som tienar til Potatoes Plantering.

Et nog känbart prof af den Gudomeliga försynens omsorg och betydnerliga godhet för människorna, skönjes klarligen genom den litta utväg, at föda sig, dem är gifven, i det, at de ting, som til deras uppehälle äro oumgångelige, såsom rådd, rötter och i gemen alla jordfrukter, växa och frambringas i myckenhet; och tyckas fordra så mycket mindre arbete och omsorg uti deras skötjel, som de äro mer nyttiga och hållösamma för människan. Det vet man ock så, at af de 3:ne slags födaande växter som nämndes, äro Potatoes de fruktsammaste, och fordra minsta skötieln. Uti denna Paragraph har jag endast förelätt mig, at handla om beskaffenheten af den jordmån, som är tienlig för Jordpäron.

Jag är enle med hvad Hr. ALSTRÖM, genom försäret, ger vid handen, at bewälte jordfrukt växer ganska lätt uti all slags jord, undantagandes den, som är för fet och har stark lera, efter som den ej innehåller någon sand. Deremot bör icke den aldrafärdaktigaste jorden härifrån undantagas. Til bevis, vil jag taga Hagenau uti nedre Eltas, som ligger på et land af idel sand, som sträcker sig 2 mil i omkrets. Der finnes och planteras Jordpäron til stor myckenhet, efter såden icke gerna vil lyckas. Man sätter det denna jordfrukten uti mindre

dre torr jord, uti hvilken det lilla af råg och korn, som der kan växa uti våta år, icke vil fort, utan genom mycken gödjel.

Jag tillår dock, at en bättre jordmån än den, hvilken jag nu beskriver, utan tvisvel ger större ymnighet af frukt; men denna vid Hagenau, som gifvit hundradefalt, visar likväl, at snart lagt den aldrafärdigaste jorden är tienlig til denna jordfrukt.

§. II.

Huru jorden til Potatoes Plantering beredes.

Jorden, hvarutinnan man vil plantera Potatoes, beredes på 2:ne sätt. Det första går ut på det samma, hvaruppå man får rådd om våren, at man sent om hösten plöjer och göder åkern. Det andra sättet kommer allenast an på, at plöja och harfva jorden, just då, när man vil begynna med planteringen.

Man betienar sig af det första sättet, när man allenast vil plantera Potatoes uti plogfårorna, sedan man om våren andra gången kört up jorden, och at den är för vidlyftig, at använda mer möda uppå.

Det andra sättet blifver icke des mindre mera brukat, efter det fordrar mindre plögning och gödning, som är en sparsamhet i tvänne mål, hvilken en hushållare och landtman intet gerna förkastar, ehuru det för andra orsaker skul kostar mer möda för den, som planterar Potatoes.

Nyttan af bägge sätten skal fullkomligen beskrivas uti följande Paragraph.

§. III.

Huru jorden bör gödas, och om det kortesta sättet at plantera.

Jag har tilförene berättat, at utaf alla växter som äro tienlige til föda för menniskan, kunna Potatoes frambringas til största ymnighet, och fördrä minsta skötsel. Prof här på har jag sedt uti Lottringen, Ellas, Pfalts, Svaben, Bejern och Bømen, hvarest de äne sättet, at härtil bereda jorden, hvarom är talt uti andra Paragraphen, äro brukelige, efter förmågan och det begrep, som Åkermannen åger, af hvilka det sättes i verkställighet.

Jag vil fördenkskull strax berätta det första sättet: Nemligen, at jorden lënt om hösten bör gödas och plöjas. Sedan väntar man, til des tillen, genom solens verkan och regn, om våren är gången ur jorden, då Potatoes planteringen går för sig, på sätt som följer:

Åkermannen plöjer jorden andra gången. Honom följer en person, som et steg ifrån hvar annat sätter Potatoes uti första sären, som plojen nyls öpnat. Den andra sären, som han begynner strax bredevid, tiemar til intet annat, än at ifylla den första. Men uti den tredie planteras åter Potatoes, äfven som i den första, och så vidare.

När detta arbete är fullbordadt, låter man harfven gå öfver det planterade landet, hvilket vidare jämnas med hackan eller spaden, hvarigenom kokorna, som ännu finnas, blifva sönderslagne.

Här har man alt det arbete, som Jordpårön fordra, til des plätten bör ränläs från ogräs, som upvuxit, hvarom skal talas på sitt ställe. Jag vil förut beskrifva det andra sättet, at bereda jorden och at plantera Potatoes, hvilket jag håller för det fördelaktigaste

Om

Om et stycke land til Potatoes plantering utväljes, hvarpå rågstubb står kvar från förra året, så brukas följande sätt:

Så snart man är förlåkrad, at tillen är gången ur jorden, låter man plojen och harfven gå deröfver, til des fältet blir beqvämligt och jämnt. Sedan detta är skedt, planteras sålunda:

Man tar en stor kåpp, som är spitfig i ena ändan, med hvilken man gör hål i jorden, begynnandes ifrån den ena ändan af fältet, en fot ifrån kanten, hvilken man följer til den andra. Man passlar altid så, at hålen blifva et steg ifrån hvarannan, hvilka, sedan den spitfiga ändan af kåppen är nedestucken 6 til 7 tum, göras vidare med stor ändan, på det Frukten må beqvämigen kunna nedfättas. Därpå lägges en eller äne händer fulle med dyna, som man sedermera betäcker med så mycken jord, at man kan få igen stället, hvarest bem:te Potatoes är planterad.

Så snart man sålunda kommit til ändan af fältet, begynnes et steg på sidan på förberörde sätt, och fortfäres dermed ända längs, til des man kommer dit, hvarifrån man först begynte at gå.

Man kan likväl med en spade uträtta äfven detlamna, hvarigenom arbetet går ännu fortare, och äfven så säkert, som etter det här beskrefna sättet, hvilket jag sedt brukas måst i Ellas och äfven uti Bømen.

En ser sig allenast noga före, at den andra raden blir paralell med den första, och at hålen, som förut är lagt, blifva altid et steg ifrån hvar andra, utan at vara mera nogråknad, än ögnamåttet med-

gifver, på det arbetet ej måtte uppehållas. En något större eller mindre distance emellan hälen förhindrar icke, at ju Potatoes lyckas och gifva hundrade falt.

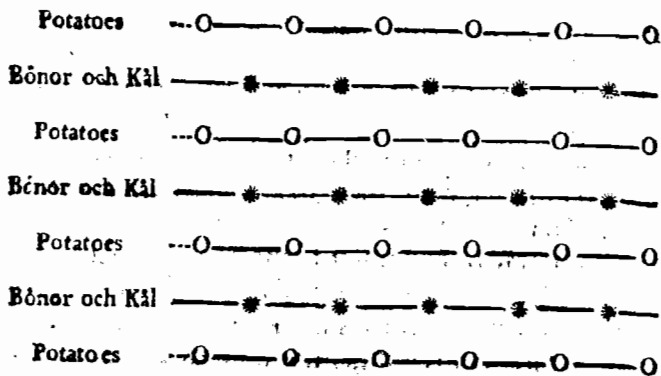
För öfrigt lär det ej vara utan nytta at erhindra, det man i Elsas plågar sätta Kål och Välfka Bönor emellan Potatoes raderna, til at göra sig så mycket mera gagn af åkerfältet.

Sättet är som följer:

Man gör med Spadan en öppning i jorden, hvaruti man nedfätter Bönorna eller Kålplantan, deromkring kastas jord, sedan lägges deruppå dynga, och sedan åter jord igen.

Häruti består nu hela mödan med förenämnda 3:ne slags Jord-Frukt, som trifvas helt väl tillsammans, och ger hvar och en för sig allt det man af dem kan vänta.

För bättre begrep skul, bifogar jag härjemte Skapnaden af et land, hvaruppå är planteradt bem:te 3:ne slags Jord-Frukt.

Jag

Jag går tillbaka til Potatoes, och vil nämna et ord om storleken af dem, som brukas til plantering. Uti Bømen, der jag ledt de största, (ty det är intet sällsamt at finna dem, som äro af 2:ne knyt-nåfvars storlek) planteras de, som äro så store, som et hönsägg, mer eller mindre. Men eljest har jag öfver allt funnit, at man til plantering gemenligen håller dem före vara bättre, som intet äro större än en stor Valnöt, då allenast en lägges i hvar öppning. Men när de äro af mindre slag, eller som vanlige Hasselnötter, kunna 3, 4, 5 til 6 läggas uti et hål, hvaraf man får äfven så stora, som af något större slag. De större Potatoes tiena äfven til Plantering. Då skåras de sönder uti så många lika delar, som man finner tienligt, och lägger et stycke i hvar hål. Man kan göra sig försäkrad, at de gro och frambringa Frukt, sådan, som hade man planterat hela och fullkomliga Potatoes.

§ IV.

Huru Fältet bör ränsas och Potatoes afskras.

Då någon tid är förbigången, sedan man planterat Potatoes, måste man noga se efter, om ogräs har för mycken framgång, och om så skulle vara, göra den anstalt, at sådant blir utränsat; på det de unge plantorne ei må bli förqvafde. Utvåg härtil har man på tvåggehanda lätt, antingen at ränsa med händerna, eller med spaden afskara rötterna på ogräset.

Man tar bort ogräset första gången med händerne, på det man ej må skada de spåda telningarne på Potatoes, som nyls äro komne up ur jorden. Men när bem:te telningar upvuxit en half fot, betienar man sig af spaden, at runt omkring plan-

N 4

tan

tan borttaga rötterna på ogråset. Den jorden, som härigenom är upgräven, lägger man omkring plantan, at den får en liknelse af en mullvads hög, och ei synes mer än en till 2 tum. Här af har frukten den förmån, at många blad ej kunna spricka ut. Man kan äfven bekvämligare betiena sig af den lediga platsen emellan Potatoes raderna, at deruti plantera Kål och Ärtskäckor, på lätt som förut är beskrifvit.

Jag vil äfven nämna et ord om, hvad jag kallar affkåra Potatoes, som sker mot slutet af Augusti Månad eller förr, om årstiden för frukten varit fördelaktig. Til den ändan i akttages tiden, på hvilken Blommorne på Potatoes fullkomligen är gången i knopp, då bladen med Telningen affkåras en half fot när jorden.

Af denna affkärning har man tvågghanda förmåner. Frukten får härigenom bättre trefnad, och Bladen användas med fördel til föda för kor.

De vilja fuller i begynnelsen intet gerna gå på denna spiten, men i brist på annat foder om morgonstunden, när de stå på stallet, och hungern blir för stark, så låta de sig behaga, och på slutet lämna ingen ting; af hvad som dem är förelagt.

När denna Frukosten är förbi, ger man dem deras vanliga foder eller släpper dem på Bet. Man skal förundra sig öfver, huru fet mjölk de gifva efter denna spisen, hvilket aldrabäst skönjes på gräddan, som förökar sig til en fierde - ja understundom til en trediedel.

För öfrigit märkes, at bladen på Potatoes affskåras, alt efter som koerna behöfva dem, på det de måga få dem så tåriska som de blifva affkurna.

S. V.

S. V.

Huru Potatoes uptagas ur jorden och bevaras öfver Vinteren.

När tiden at bärja Potatoes sent om hösten är kommen, nemligen, för än frost infaller, har man mycket litet omak at uptaga dem. Man öppnar allenaft jorden med en spada eller hacka, och uprycker stielken med roten, under hvilken man ofelbart finner frukten, och gräver så länge, til des alla grenarne, uti hvilka roten utspridt sig, blifva löste. Man samlar dem uti säckar och korgar men lägger å sido de Potatoes, som tagit någon skada genom hackan eller spaden, på det man af dem först må kunna betiena sig uti Hushållet.

Som frost är en ganska stor fiende af Jordpäron, så blifver största svårigheten, at akta dem derföre öfver Vinteren.

Fördenskul äro gode kallare nödvändige. At lägga halm öfver bemte Jord-Frukt, är en förliklighet, som bidrager mycket at bevara den för frost. Jag tviflar ock icke der på, at ju väl torr Sand är et medel, at bevara Jordpäron, uti et så kalt Climat, som man hafver uti våre norra Provincier, hvar est man aldrig kan taga nog utvägar mot den starka kölden, som man der har känning af.

Jord-Päron hafva ingen större fiende än frost, de som deraf blifva angripne, tienna hvarken til föda för folk eller kreatur, icke en gång til plantering.

Det händer ofta, hvarpå jag uti Pfalts och Beyern sielf ledt prof, at Potatoes, som man öfver Vintern bevarat i kallaren, begynna at gro, för än de blifva å nya planterade.

Den-

Denna händelse förhindrar icke, at de ju der til kunna användas. Jag har sedt Jord-påron, som hafva vuxit ut til 4 a 5 tum, och som jag trodde intet mer til plantering skulle kunna brukas. Men det dröjde intet länge, för än jag var af en hel annan mening, sedan både Landtmännen intygat och jag sielf fick se, huru de, utan åtskilnad, med de gode kunde planteras, allenast at den gröna quisten, som utvuxit, blef borttagen, för än de lattes neder i jorden.

De Jord-påron, som på det lättet grodt, blifva gemenligen bäska i sinaken, som gör dem oangenäma; men brukas icke desto mindre med fördel til föda för höns och andra små kreatur, samt at goda iwin.

§. VI.

Om nyttan af Jord-påron uti et bushåll.

Utaf alia jordfrukter är ingen, hvars egen-skaper, i anseende til den nytta, som man deraf kan göra, mer likna all slags täd än Jord-påron. De tiena til upphålle både för folk och hemtamde kreatur.

Sålöm lättet at tillaga Potatoes til föda för folk, fullkomligen är beskrifvit uti Hr. ALSTRÖMS berättelse, så vil jag här allenast nämna, hurulunda de brukas för hemtamde kreatur.

Uti BiskopsDömet Spejer uti Tyskland, hvar-est Potatoes planteras mer än annorstädes, brukas de til föda för oxar och kor.

Man blandar bem:te Jordfrukt, som hackas rå, bland hackelse. Koerna gifva efter denna spisen mer miölk än efter något annat, och miölken mer smör, ty den blir derigenom fastare. Om man

man ger Oxar Potatoes bland hö, gödas de aldrabäst och på kort tid. Svin kunna gödas härmed, om Frukten kokas. Man ger dem deraf morgon och afton et tråg fullt, blandadt med kli, som görres til en deg, och blötes uti hvasla af sür miölk och skulor.

Uti Elsas och Pfalts har man funnit, at detta sättet ej står felt. Bröd, bakat af Potatoes, med groft Råg-eller Kornmiöl, tillkrifver man i Sva-ben en tynnerlig god verkan, at goda Svin med, ifrån det de äro 4 eller 5 år, hvilket sker på följande sätt:

Man skär sönder bem:te bröd, och blöter det i hvasla af sür miölk, som värmes på elden, och sedan det så vida kalnat, at man kan hålla handen deruti, gifves det åt Svinen. Man berömmar mycket Flåsket, som man får härigenom, påståendes at det är så fast, som iwinet hade blifvit godt med täd. Man brukar ätven med mycken fördel Potatoes til föda för höns, gås och allahanda andra hemtamde Foglar. Gässen äta dem rå, sedan de förut äro sönderskurde i små stycken. De behöfva ingen annan föda hela Vintern. För de öfrige små kreaturen i hönsgården låter man koka Potatoes, hvaraf göres en deg, som blandas med litet miöl, hvarmed hönor, kycklingar och Capuner gödas. Deras kött blir deraf mörkt och fettefult; Och om man vil med samma spis goda Kalkonhönor och Kalkonungar, stoppar man dem med knäckar, som göras af bem:te deg. Nyttan här af är förlökt.

Man betienar sig af kli, i stället för miöl, til vanlig spisning åt bem:te små kreatur. För öfrigt kan man

man bränna Bränvin af Potatoes. En tunna af denna Jordfrukten såges halva gifvit ända till kanner, i alla delar så godt, som det, hvilket brännes af den bästa Siden, det man mig förläkrat.

Så stora förmåner, som man kan hafva af Potatoes, bevilja nogslamt, at denna sköna Jordfrukten är den nyttigaste, både för rik och fattig, den hälsosammaste föda för folk och kreatur, fordrar minsta skötteln och ger måligt igen af alla Jordfrukter. Med et ord, Potatoes erlätter bristen på all slags Säd, hvilket en Åkerman uti nedre Ellas vistelse alt för väl at låta mig förfstå, när jag beklagade honom öfver den skada som haglet, några dagar för bärningstiden, hade gjort på hans åker: *Det onnda är intet utan bot*; svarar han mig: *Halmen och Potatoes äro i behåll. Det är nog för mitt Husbåll och mina kreatur. Mitt Potatoes-land bar redan frälst mig 2:ne gånger. Sedan vi fått nog af detta slaget, säger han vidare, frukta vi icke så mycket, Guds varelse lof, at själen slår oss felt, som våre Förfäder, för hvilka denna frukt var obekant.*

Här har, min Herre, alt det, som jag kan påminna mig om skötteln och nyttan af Potatoes. Jag har, uppå Kongl. Academiens begäran, med så mycket större nöje gifvit denna min berättelse, som jag deltagit uti det värde, som förnuftigt folk vet sätta uppå delens arbeten, och derjemte får tillfälle at visa min lydna, at utan upskof understöda Kongl. Academiens nit, at göra våra landsmän underrättade om en utväg, at bättre kunna lefva och göra sig rika. Jag vet, min Herre, at Herr ALSTRÖM, som varit löfliga driften eller den, som al-

dra-

dräffrit lagt grunden til de Handallögder och den goda Hushållning, som uppå så år uti vårt Fädernesland vunnit Burskap, äfven varit den, som gifvit oss första underrättellen om Potatoes. Det är Herr ALSTRÖM, säger jag, som vi böra tacka, at vi fått kundskap här om. Hvilken skulle bättre, än han, hafva gifvit oss uplysning, om deras nytta och handtering.

Jag hoppas, at han stadfäster, hvad jag om Potatoes haft at antöra, dock utan at påstå, det jag kunnat tråda i hans fotspår, och förmodar, at desse så påminnelser, så väl som alt hvad af andre vidare tillägges, låra anses, som så många beröm för hans nit om vårt Fäderneslands bästa, som med denna nyttiga Jordfrukten hos oss först gjort en begynnelse.

Sålom Landsman värderar jag det långt högre, at han varit den förste, som vist oss nyttan af Potatoes, än om vi, genom honom, hade fått en hel Province under vårt Rike. Ty det är långt större heder, at bidraga til et folks välhet på det lättet, at man ger dem många utvägar at kunna lefva, än at föröka deras antal och intet veta, genom sådana medel, at göra dem lyckeliga.

Men, Min Herre, jag märker, det är tid at vända igen, på det jag ej vidare må besvara Er, at låsa et längre bref. Jag har redan gjort det för vidlyftigt, och tårs äfven ej bedja om urlåkt, i fruktan at göra det än vidlyftigare, och derigenom alt mer och mer missbruka Edra lediga stunder och Ert tålmod. At förekomma en sak, som är så stridande emot den goda tanka jag förmodar min Herre om mig behagar hysa, är ingen annan utväg

206 1747. Jul. August. Septemb.

utvåg för mig deene gången, än at uphöra, och lef-
va för öfrigt i det hopp, at min Herre ej tvif-
lar uppå den besynerliga högaktning, med hvilken
jag har den äran at vara, &c.

Den 19. Septemb. 1747.

Potatisodlingen i Sverige under frihetstiden

av **Gustaf Utterström** *Hist.Tidskr.* 1943 Pärm 9:13

Litt: bäst G F Berggren. Bidrag till historien om potatisodlingens införande i Sverige.

Lantbruksakademiens Handlingar och tidskr 1894

Ant. Börje Sandén 80-talet Fil Utterström-potatis textfil6.dbf

* Ny framställning eftersom rikt otryckt material ej utnyttjats

- framför allt England, men även Tyskland
- från okänt håll kom i slutet av 1500-talet en gulaktig potatis till brittiska öarna
- länge som svin och boskapsföda
- vanligast på Irland och norra England

- Preussen, Fredrik den Store delade ut sättpotatis till bönder 1744
- genombrottet kom med Sjuåriga kriget 1756 och hungersnöden 1770
- Sverige: kuriositet under 1660-talet i vissa trädgårdar
- Alströmer odlade från 1723, icke något genombrott
- 1740-42, svåraste missväxterna under frihetstiden

1741: Memorial om träd- och jordfrukters plantering i riket Potatisens nytta särskilt för den fattigare befolkningen under missväxtår

- riksdagen 1746- 47, på nytt 1741 års memorial, ny missväxt
- för att hämma spannmålsimporten
- för att om möjligt göra brännvin av potatis (först nämnt)

Lantingshausen misstänks för att ha tipsat om potatisens lämplighet.

- som var medlem av riksdagens ekonomiutskott där potatisens värdefulla egenskaper diskuterades

- Lantingshausen hade stor erfarenhet om potatisens användning på kontinenten
- Utskottet vill stimulera experiment med potatis, helst brännvinsframställning (som ännu inte gjorts i landet) med följande ord:

"den som visar sig villig och flitig, skulle (förutan nyttan till brödföda) hava frihet att därav för sig tillverka brännvin"

- sekreta utskottet samma år: lämpligaste sättet att minska förbrukningen av spannmål vore att uppmuntra allmogen att bränna sitt brännvin av potatis.

Vetenskapsakademien får i uppdrag att sprida kunskapen om potatisens plantering, skötsel och bruk

- Vet. Ak. vänder sig till Lantingshausen, ber honom skriva om sina utlandserfarenheter, vilket han gör.

- Det publiceras i handlingarna 1747

- Uppsatserna i Vet. Ak handl. återgavs i Stockholms Weckoblad och Lärda Tidningar Landshövdingarna uppmanas slutligen att propagera för potatisen, men inte nämna för allmogen att det är möjligt att göra brännvin och puder av den. Ett för gemene man lättfattligt sammandrag borde utges i tryck

Sekreta utskottet (riksdagen utom bönderna) gav kommerskollegium befallning att genast anställa prov om. och med vad fördel brännvinsbränning av potatis läte sig göra

- Kommerskollegiet gjorde aldrig några prov.

- Experimenten gjordes av Eva de la Gardie, maka till rikskanslirådet Clas Ekeblad, vilken visat livligt intresse för saken i rådet och muntligt framfört rådets uppmaning till kollegiet att göra experimenten. Redan samma år 1748 gjordes experimenten på Almare Stäkets gård

- Eva de la Gardie gjorde inte experimenten på sin och makens gård Stola i Östergötland, utan på hennes fädernegård Stäket.

ego:

- det var bråttom med experimenten, nära Stockholm där de bodde
- närheten till Granhammar och Lantingshausen ?
- var hennes medverkan kamouflage för något som skulle kunna ge ekonomisk fördel (?)

experimenten gällde också:

* stärkelse, * puder, * mjöl ,

- experimentet blev mycket uppmärksammat. Eva blev ledamot av Vetenskapsakademien, den enda kvinnliga fram till 1970-talet

-utsäde officiellt disponibelt 1748:

- ca 5 säckar till ett dussin län, dock ej Uppsala gav litet resultat, utsädet kom alltför sent, alltför skämt utsäde 1749. ungefär lika

privata odlare vet man ingenting om

ego: studium av Lantingshausens efterlämnade papper i riksarkivet skulle kanske kunna ge upplysningar om ev odling på Granhammar

I påfallande stor utsträckning kom utsädet att tilldelas adeln, ofrälse ståndspersoner och kronobetjäning

- ansträngningarna kröntes med ringa framgång
- Allmogens ovilja mot nyheter var inte enda orsaken till motgångar för potatisodlingen
- Linne hade alltid haft en viss misstro till potatisplantan på grund av sin släktskap med vissa giftiga växter.
- främsta orsaken till stagnationen i odlingen under 1750-talet var goda spannmålsskördar, potatisen ansågs som surrogat.

Verkliga genombrottet för potatisen ansågs hänga ihop med svenskarnas deltagande i Preussiska kriget 1757-62, då soldaterna kom i kontakt med potatisen. Det har därvid ansetts att Lantingshausen, som var svenskarnas överbefälhavare, och som så livligt propagerat för potatisens användning, låtit soldaterna få smaka på potatisen under fälttåget.

"Våra soldater, som varit i Pommern, tala med beröm om Potatoes bruk därstädes"

1772. Patriotiska Sällskapet efterträder Vet. Ak. som främsta förespråkare för potatisodlingen i landet,

- ledande i Patriotiska Sällsk. var Jonas Alströmers söner: Johan och Patrik
- Pat. Sällsk. utlyser tävling i potatisodling 1772 och 1773
- den stora hungersnöden 1771 — 72 - verkligt genombrott då har även allmogen använt potatisen
- lerjorden på slättbygderna var ofta svårödlad
- en landshövding reste omkring och rökte potatistobak, vilket spred sig till andra

Stadgades 1772 att åkerjorden icke fick förminska vid potatisodling, varför större odlingar endast kunde bli av, där dyr nyodlingsjord fanns i närheten av byn

- surrogat hela 1700-talet, användes mest för brödbakning
- omkring 1810 ökas skördekvantiteterna, flera hinder upphävs
- storskiftet gör att potatis kan odlas på fälten (tidigare trampades den ned av djuren som släpptes in på gårdet efter sädesskörd (ego: varför?))
- svårigheten att förvara över vintern stoppade odlingen
- här talas om jordgropar och halmtäckta stukor

Jordgropar och stukor.

Landshövding C:G: Ralamb och C:H: Strömfeldts riksdagsberättelser 1755: Frihetstidens utskottshandlingar 39 och 41 b

- M.A. von Kothen t. A. Modeer 18 febr 1775:

"Källare äro här hos allmogen sällsynte ... så att säkraste utvägen är att västerbottningen på samma sätt som finnarna gömmer i gropar, vad man över vintern ärnar förvara" (Inkomna handlingar, Patriotiska Sällskapetets arkiv)

C: Ekenstam: Om fördelen av potates-odling i stort till utfordring, (1883), s. 5.

- Ovilligheten att odla potatis på grund av svårigheten att förvara den över vintern, och därmed svårigheten av få ekonomisk glädje av den, kunde övervinnas om potatisen "förädlades" till brännvin, vilket tålde att förvaras och även var mindre skrymmande och lätt säljbar.

- Potatis användes dock mycket litet för brännvinstillverkning under 1700-talet. Stundtals var hembränning förbjuden

Höga transportkostnader gynnade inte dess användning i kronobrännerierna

- När hembränning tilläts igen i slutet av 1700-talet ökade potatisbränning. Nya ekonomiskt lönande bränningsmetoder framkom. Potatisodlingen ökade i våldsamt takt.

- Hembränningen förbjöds 1855, och nu började potatisen användas som foderväxt, men även för mänskligt bruk. Kajsa Wargs nya upplagor innehöll potatisrecept

- 1841 utkom den första potatiskokboken

Stimulans för potatisodlingen:

* 1700-talet : missväxter, delvis propaganda (mycket begränsad omfattning)

* 1800-talet: brännvinsbränning, odling i stor skala

Eli Heckscher. Potatisodlingens början. Sv. ek. hist. II:1

Heckscher hänvisar till Utterström.

1727 ger Alström första gången offentlighet åt potatisodlingen

- i förbigående möjligheten att göra stärkelse

- spannmålsimporten dominerar utrikeshandeln vid denna tid roten till den inhemska valutans nedgång

- 1755 konstaterades att odlingen mycket avtagit

- 1765 kunde den anses avskaffad

Potatisen finns ej på utspisningsstater, undantag 1799 och 1815

- propaganda för annan användning än människoföda

- Jmf Eva de la Gardie: stärkelse. puder. brännvin

- ersättning för tobak

- borde kunna tävla med bark som ersättning / surrogat

1802-1820: mer en 5-dubblas odlingen

- förmodligen: husbehovsbränningen inriktas på potatis

- 1855 förbjöds hembränningen.

- potatisodlingen stod kvar, blev tillskott åt folkförsörjningen

- stark folkökning kan bero på ökad konsumtion av potatis

- svedjejord var bra för potatisen

- små framsteg i Mälardalen